

2.

HRVATSKI ĐILASOVCI

Ivo Banac

Sažetak: Milovan Đilas je odigrao izuzetno važnu ulogu u procesu odmicanja od sovjetskog modela. Unatoč nekim nedosljednostima u svom stavu, Đilas je prednjačio u vrhu vlasti s tezom da „bez demokratije nema i ne može biti socijalizma“. Nakon što je Tito u lipnju 1953. najavio normalizaciju odnosa sa SSSR-om, dogodio se obrat koji je umanjio i razloge za nastavak demokratizacije, a otvorio mogućnost „okončavanju pomoći i zavisnosti od Zapada“. Unatoč snažnoj podršci u društvu i dijelovima partijskog vodstva, osamnaest Đilasovih članaka i esej „Anatomija jednog morala“ izazvali su početkom siječnja 1954. godine osudu vrha na Trećem plenumu CK SKJ. „Slučaj Đilas“ može se, dakle, promatrati kao povod za istraživanje učinaka prve poratne bitke za pluralizam unutar vladajuće komunističke stranke u Hrvatskoj.

Ključne riječi: Milovan Đilas, *Anatomija jednog morala*, pluralizam, Komunistička partija Jugoslavije

Đilas je posljednju fazu svog djelovanja u jugoslavenskom partijskom vrhu nazvao raskidanjem „s lenjinističkim dogmatizmom, odnosno s jugoslovenskom partijskom birokratijom, i moje vraćanje ka beletristici i slobodnom mišljenju“.¹ Bila je to jedna gotovo iznimna posljedica mnogo šireg procesa odmicanja od – a potom i kritike – sovjetskog modela, što je u Jugoslaviji postepeno došao do izražaja nakon rascjepa sa SSSR-om 1948. godine.² U tom je procesu Milovan Đilas odigrao izuzetno važnu ulogu, još od predizbornog govora studentima i profesorima Beogradskog univerziteta u ožujku 1950, kad je postavio pitanje o naravi SSSR-a – je li riječ o novom klasnom društvu ili tek o devijacijama i kontradikcijama unutar socijalizma.³ Unatoč svim nedosljednostima u njegovu stavu, uključujući polemiku sa Zvonimirom Kristlom i Janezom Stanovnikom iz 1952, kad je Đilas još uvijek odbijao radikalno tumačenje mlađih teoretičara da je državni aparat u SSSR-u bio instrument birokratske klase od vremena revolucije nadalje,⁴ što je dakako imalo implikacije i za jugoslavensku nomenklaturu, Đilas je prednjačio u vrhu vlasti s tezom da „bez demokratije nema i ne može biti socijalizma“.⁵ Zato je Šesti kongres KPJ/SKJ (Zagreb, stu-

¹ Milovan ĐILAS, *Vlast*, London 1983., 235.

² Najbolja raščlamba tog procesa još uvijek je: A. Ross JOHNSON, *The Transformation of Communist Ideology: The Yugoslav Case, 1945-1953*, Cambridge, Mass. i London 1972.

³ Milovan ĐILAS, „Na novim putevima socijalizma“, *Borba*, 19. ožujka 1950., 1.

⁴ Diskusija između Stanovnika, Kristla i Đilasa: 'klasa ili kasta', *Komunist*, 6/1952., br. 3-4, 37-89.

⁵ *Borba komunista Jugoslavije za socijalističku demokratiju. VI kongres KPJ (Saveza komunista Jugoslavije)*, Beograd 1952., 181.

denog 1952), na kojemu je rezolucijom prihvaćeno kako „Savez komunista nije i ne može biti u svom radu neposredni operativni rukovodilac i naredbodavac ni u privrednom ni u državnom i društvenom životu“,⁶ doista predstavljao vrhunac Đilasova utjecaja: „Šesti kongres složno glasa, druga Tita i Đilasa!“

Unatoč upozorenjima, pa i sa strane samog Đilasa, kako će nove demokratske „forme“ Šestog kongresa omogućavati i „pretvaranje tih formi u buržoasko-demokratske forme“, a „buržoaski demokratizam je danas kod nas, ustvari, samo početni oblik, maska za vraćanje nazad, na diktaturu buržoazije i monarhije, ka razaranju bratstva i jedinstva naših naroda, ka polufeudalnim privilegijama crkvenih knezova i slično“,⁷ Đilas će nakon Šestog kongresa razviti široku idejnu aktivnost, koja je često bila usmjerena protiv nove i uljepšane partijske ambalaže.

Đilasov glavni projekt u tom razdoblju bio je mjesečnik *Nova misao*, tipičan intelektualni „debeli časopis“ za društvena pitanja, koji je počeo s objavljivanjem u siječnju 1953. Pored Đilasa, članovi redakcijskog odbora bili su Milan Bogdanović, Dobrica Ćosić, Oskar Davičo, Bora Drenovac, Dušan Kostić, Mihailo Lalić i Skender Kulenović. Potonji je djelovao kao glavni i odgovorni urednik. U uredništvo su naknadno ušli Vladimir Dedijer, Miroslav Krleža, Mitra Mitrović, Milentije Popović i Joža Vilfan. Zaključni broj od siječnja 1954, pored Kulenovića, uredio je i Veljko Vlahović. Osim Krleže, koji je u *Novoj misli* predstavio svoje neobjavljene radove iz međuraća („Teze za jednu diskusiju iz godine 1935.“ i „Zapisi iz tisućudevetstotinašesnaeste“), iz Hrvatske su u *Novoj misli* surađivali Petar Šegedin, Predrag Vranicki, Miho Cerineo, Ivan Dončević, Zvonimir Golob, Irena Vrkljan i Sava N. Kosanović. Već u prvom broju Đilas je žigosao filozofa Dušana Nedeljkovića zbog promicanja „prioriteta srpske nacije nad ostalima“, što je „novi ‘marksistički’, danas ustvari državno-kapitalistički i birokratski vid velikosrpskog šovinizma“.⁸ Napadajući birokratske pretenzije onih što su se poput Nedeljkovića „izjašnjavali za Tita i CK“, Đilas je tvrdio kako Jugoslavija mora otkriti nešto novo za socijalizam, jer inače bi jugoslavenska „birokratija kad-tad našla zajednički jezik sa sovjetskom birokratijom, pošto im je i društveni karakter isti.“⁹

Početak ožujka 1953. umro je Staljin, desetak dana prije nego što je Tito na „Galebu“ uplovio u Temzu na početku svoje prve službene posjete jednoj zapadnoj zemlji. Izolacija Jugoslavije bila je pri kraju. Već u lipnju 1953. Tito je u govoru u Pazinu najavio normalizaciju odnosa sa SSSR-om.¹⁰ Ovaj je obrat umanjio i razloge za nastavak demokratizacije, a otvorio je mogućnost „okončavanju pomoći i zavisnosti od Zapada“.¹¹ Istog je mjeseca s Drugog plenuma CK SKJ na Brijunima ođaslatno direktivno pismo „Svim organizacijama SKJ“, u kojemu se, uz osudu starog načina rada i shvaćanje „da je demokratija naša agitaciono-propagandna taktika“, zapravo mnogo više upozorava na „negativnu tendenciju“ što se očituje u shvaćanjima „da se komunisti sada oslobađaju odgovornosti za dalji razvitak socijalizma; da se uloga komunista sada svodi samo na držanje predavanja; da razvijanje demokratizma znači da se više ne treba boriti protiv antisocijalističkih tendencija i pojava; da komuniste više ne obavezuju stavovi organizacija i rukovodstava Saveza komunista u

⁶ *Isto*, 268.

⁷ *Isto*, 179.

⁸ Milovan ĐILAS, „Dvostruka »filozofska« uloga profesora Nedeljkovića“, *Nova misao* (dalje: NM), 1/1953., br. 1, 40.

⁹ *Isto*, f. 1, 51.

¹⁰ Po sjećanju Đilasove supruge Štefice, Tito je bio je „za to da se malo stane i pričekava: da se vidi kako će biti u Sovjetskom Savezu s novim rukovodstvom i novim razvojem situacije.“ Vasilije KALEZIĆ, *Đilas miljenik i otpadnik komunizma. Kontroverze pisca i ideologa*, Beograd 1988., 169.

¹¹ M. ĐILAS, *Vlast*, 249.

pitanjima političke borbe i socijalističke izgradnje; da ukidanje komandantskih metoda u radu komunista znači da se komunisti odriču borbe za svoja shvatanja i za svoje ciljeve; da ne treba da imaju svojih stavova itd.“¹²

Đilas je Brijunski plenum doživio kao „odlučni zaokret u kočenju demokratizacije, odnosno u vraćanju na lenjinističku ideološkičnost i, diktaturu proletarijata“.¹³ Premda je na plenumu podlegao Titovom „frakcionaškom vrbovanju“, te svoja intimna gledanja mirio s onima koja je zastupao Tito, Kardelju je poslije plenuma povjerio da neće moći poduprijeti novu, brijunsku liniju.¹⁴ Po vlastitom svjedočanstvu, prionuo je na rad u *Novoj misli*,¹⁵ gdje je u kolovozu još uvijek zagovarao potrebu „za odricanjem od vlasti (radi dalje demokratizacije, bez koje nema i ne može biti socijalizma i koja je, ustvari, izraz stvarnog socijalističkog kretanja.“¹⁶

Druga tršćanska kriza, koja je počela 8. listopada 1953. najavom SAD-a i Ujedinjenog Kraljevstva da će svoje snage povući iz Zone A i ovaj teritorij predati Italiji, izazvala je velike nemire u FNRJ, te dodatno komplicirala političku situaciju. Koncem studenoga održat će se savezni i republički skupštinski izbori, prvi i kojima su zborovi birača mogli predložiti više kandidata. Nastala je borba za vlast unutar lokalnih partijskih vodstava i prava kortešacija među biračima. Sve je to dodatno destabiliziralo već uzdrmanu partijsku hegemoniju. U ovim okolnostima Đilas je sredinom listopada krenuo s tjednim – od 22. prosinca još učestalijim – člancima u *Borbi*, u kojima je zastupao ideju demokracije kao nastavljanje revolucije.

Osamnaest Đilasovih članaka (posljednji je zabranjen po nalogu IK CK SKJ), kao i esej „Anatomija jednog morala“,¹⁷ izazvali su buru, snažnu podršku u društvu i dijelovima partijskog vodstva, ali, uz sva kolebanja, i odluku vrha, početkom siječnja 1954, da se na Trećem plenumu CK SKJ, zakazanom za 17. siječnja, osudi „slučaj Đilas“. Premda se Đilas ne plenumu nije dobro držao – dao je „samokritiku“ i izjavio da „odstupa“ – za njega je plenum ipak bio „java suluda i sramotna za sve učesnike“.¹⁸ Bilo je potpuno jasno, riječima Veljka Vlahovića, da je osuda nad Đilasom imala „veoma negativne posledice, jer [je bila] shvaćena u partiji i izvan nje kao zaustavljanje demokratizacije“.¹⁹

Nije nakana ovog izlaganja raščlaniti sve aspekte Đilasove „bernsteinovštine“. Umjesto toga, „slučaj Đilas“ povod je za istraživanje učinaka prve poratne bitke za pluralizam unutar vladajuće komunističke stranke u Hrvatskoj – saveznoj republici u kojoj su Đilasovi istupi uživali izuzetnu podršku, kako u vanpartijskim krugovima tako i u partijskoj eliti. Tako je vodeći hrvatski komunist, Vladimir Bakarić, sekretar CK KPH, po Đilasovoj procjeni, „u kritici lenjinizma i nasljedja koja su opterećivala naš sistem sadržinski [je] bio radikalniji od mene“.²⁰ Možda je zato Bakarić i bio izabran na čelo komisije za zaključke, koja je plenumu

¹² Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA), Rukopisna ostavština dr. V. Bakarića (dalje: ROVB), k. 22, br. 161: „Svim organizacijama Saveza komunista Jugoslavije“, 3.

¹³ M. ĐILAS, *Vlast*, 251.

¹⁴ *Isto*, 253.

¹⁵ *Isto*, 255.

¹⁶ Milovan ĐILAS, „Početak kraja i početka (ili o događajima u »sovjetskoj« sferi poslije Staljinove smrti)“, NM, 1/1953., br. 8, 163-205.

¹⁷ Milovan ĐILAS, „Anatomija jednog morala“, NM, 2/1954., br. 1, 3.-20.

¹⁸ *Isto*, 276.

¹⁹ *Isto*, 274. O posljedicama „Đilasova slučaja“ za jugoslavensko-sovjetske odnose v.: Jan PELIKÁN, „Djilasův případ a vztahy mezi Jugoslávií a východním blokem na počátku roku 1954“, *Slovanský přehled*, 81/1995., br. 3, 229.-247.

²⁰ *Isto*, 269.

predložila partijske kazne za Đilasa. A Miroslav Krleža, Đilasov stari frakcijski protivnik iz sukoba na književnoj ljevici iz 1930-ih, a nakon 1948. Đilasov mučaljivi suradnik, jedini hrvatski član uredništva *Nove misli*, pred plenum se, „mimo običaja ćutljivo smrknut“, poljupcem oprostio od Đilasa.²¹

Za razliku od Bakarića i Krleže, četiri dana prije Trećeg plenuma, 13. siječnja 1954, Marijan Stilinović, član IK CK SKH, u Zagrebu je na sjednici ovog krovnog foruma branio Đilasa. Upozorio je kako je „slučaj Milovana Đilasa [...] vrlo živo odjeknuo u krugovima intelektualaca među kojima se i [Stilinović] kreće i ostavio vrlo težak utisak. [...] mišljenja sam da obavijest koju je dao Izvršan komitet nije dobra, jer se tamo govori da je Đilas protiv odluka VI. Kongresa, a posle VI. Kongresa mi smo i sami hteli, to je i u odlukama, da svaki donosi svoje mišljenje. Ovakva obavijest Izvršnog komiteta neće biti dobra za našu unutrašnju politiku [...]“. U drugoj diskusiji ponovio je da je „Đilas istaknuti rukovodilac, dosta popularan i ima dosta poklonika“, te da drži kako „ne bi trebalo vršiti likvidaciju Đilasa“.²² Stilinović nije izabran u CK SKH na Trećem kongresu SKH (26.-28. svibnja 1954). Tito i Kardelj očito su ga doživljavali kao najopasnijeg đilasovca. U Kardeljevu pismu Titu od 11. siječnja 1955, u kojemu je zapadna „kampanja oko Djilasa i Dedijera“, skoro godinu dana od Trećeg plenuma, još uvijek glavna tema na vrhu SKJ, Kardelj napominje kako „Ima podataka da se u početku kampanje pokušala nešto više angažirati zagrebačka grupa oko Marijana Stilinovića, ali se brzo demoralizirala. Sada se ništa ne čuje o nekoj njenoj većoj aktivnosti.“²³

Da su Đilasovi istupi u Hrvatskoj bili dobro prihvaćeni, barem u redovima inteligencije, možemo zaključiti iz niza svjedočanstava. U izvješću referade za informbirovce hrvatske UDB-e za 1954. godinu spominje se da „pristalice rezolucije IB-a, koje odobravaju stav Đilasa, uglavnom potječu iz redova inteligencije“. Među njima se spominje i jedan splitski pravnik, koji „‘Anatomiju jednog morala’ smatra značajnom, jer se u njoj Đilas dodirnuo odnosa ljudi i ‘Titove garde’. Psovka i pogrđnim riječima se oborio na naše rukovodioce, koji su učestvovali u diskusiji na III. Plenumu, a naročito na drugove Vicka Krstulovića i Mošu Pijade“.²⁴ Sa jednog savjetovanja sekretara SKH iz niza sjevernohrvatskih kotareva (proljeće 1954) moglo se čuti da je u daruvarskom kotaru „bilo slučajeva da popovi kukaju za Đilasom / član skupštine pop kaže što ste isključili i odbacili Đilasa on je dobar čovjek bio.“²⁵ Na Kordunu su, po izvješću kotarske konferencije SKH Vrginmost, u vrijeme „đilasovske demokratije“ mačekovci „govorili i davali prognoze o padu našeg društvenog sistema“.²⁶ U Slavoniji su „nezdravi elementi“ i „pojedinci koji inače nikada nisu bili aktivni pratioci naše štampe“ počeli izrezivati Đilasove članke i „njima se služiti u političkom djelovanju“, a „neki srpski šovinisti govorili su, da Đilas ima pravo a da je akcija protiv njega povedena samo zato što je srbin [sic]“.²⁷

²¹ Isto, 272.

²² Branislava VOJNOVIĆ, *Zapisnici Izvršnog komiteta Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske 1952.-1954.*, sv. 3, Zagreb 2008., 135.-136.

²³ Arhiv Jugoslavije, Beograd, Arhiv Predsednika Republike, I-2/4-1, Put J.B. Tita u Indiju 16.XII 1954.-5. i. 1955 i 21.-25.I 1955, „Dragi družo Tito“, 4 [284].

²⁴ HDA, f. 1561: RSUP SRH / SDS; k. 20: Informbiro: Šifra 011, redni br. 24: Istupi i važnije akcije pristalica informbirovaca u toku 1954. godine, 2.

²⁵ HDA, f. 1220: CK SKH; Org-instruktorska uprava; k. 18: Zapisnik sa savjetovanja sekretara iz kotareva: Zagreb, Dugoselo, Samobor, Zelina, Pregrada, Zlatar, Krapina, Klanjec, D. Stubica, Jaska, Vrbovec, Kutina, Daruvar, Pakrac, 10.

²⁶ HDA, ROVB, k. 23, br. 10.: Devet referata sa lokalnih konferencija, 27. travnja 1954.; Referat za izvanrednu kotarsku konferenciju Saveza komunista Vrginmost, 16-17.

²⁷ Isto, Referat sa X. Izvanredne Konferencije Saveza komunista kotara Virovitice, 4. travnja 1954., 14.

Ipak, unatoč velikoj kampanji protiv Đilasa i đilasovaca, moramo imati u vidu da je Đilasov utjecaj u Hrvatskoj često bio formalan – povezan s njegovom funkcijom u partijskom vrhu. Neupućeni su pretpostavljali da Đilas ne nastupa sâm, nego da predstavlja stav CK SKJ. Zato u nekim sredinama i nije bilo posebnog odaziva Đilasovim člancima. Tako je Pero Car, na sastanku grupe CK SKH za probleme organizacije SK na selu od 10. veljače 1954, spomenuo „slabo čitanje štampe na selu“, te da je u slučaju Đilasa „to slabo ili nikako u nekim organizacijama čitano“.²⁸ Nije bilo bolje ni u radničkim sredinama. U splitskom VGP „Ivan Lavčević“ „jedan dobar dio komunista nije ni znao uopće u čemu je stvar nit je bio upoznat sa člancima koje je pisao Đilas“. Član SKH u „Lavčeviću“, na upit „subjektivnih snaga“ o tomu što misli o Đilasovim člancima, odgovorio je da je nešto čuo, jer „da se o tome govori na kuglani“.²⁹ Može se reći da je Đilas imao više uspjeha u dijapazonu „neprijatelja“ ili u inteligenciji, uključujući partijskoj, nego u partijskim masama. Tako je Dušan Bilandžić zabilježio da je „oficirima Školskog centra veza JNA sve Đilasove članke prepričavao u obliku predavanja uz pohvalu i odobravanje, misleći da je to nastavak kritike staljinizma i da tako misli i CK SKJ. Nakon osude Đilasa [Bilandžić] nije bio kažnjen, već samo kritiziran.“³⁰ Možda je i to jedan od razloga za relativnu blagost partijskih mjera prema navodnim đilasovcima.

Partijska organizacija u Hrvatskoj brojala je početkom 1954. godine 138.248 članova ili 3,53 posto stanovništva republike.³¹ Od toga je u prvom polugodištu 1954. ukupno isključeno 5.865 članova, ali samo 8 „na liniji Đilasa“.³² Većina razloga što su dovela do isključenja odnosila su se na razne disciplinske prekršaje, ali među idejnim skretanjima bilo je mnogo više primjera informbirovske djelatnosti (33), „ostale neprijateljske djelatnosti“ (67), te ponajviše isključivanja „radi religije“ (596). Kampanja protiv religije, zapravo protiv Katoličke crkve, a što je bilo povezano s Tršćanskom krizom, ipak je izazivala naknadna domišljanja u partijskom vrhu. Tako je Soka Krajačić zaključila kako se „Po pitanju isključivanja na bazi religije desilo [...] to da smo isključivali mlade ljude jer se oni žene u crkvi[,] krste djecu, dok su stariji od toga pošteđeni tako da su nam u organizaciji ostali starci. [...] Ne može se za sve po tim pitanjima uzeti isti kriterij i u gradu i na selu“.³³

Deseti plenum CK SKH (23. siječnja 1954.) stoga nije mogao odvojiti „slučaj Đilas“ od svih drugih teškoća na putu potpune partijske kontrole. Uvodničar Zvonko Brkić, organizacioni sekretar SKH, koji je odranije bio suzdržan prema Đilasu,³⁴ iskoristio je prigodu da đilasovce predstavi koordinatorima cijele opozicije: „U takvoj situaciji putem nastojanja ostataka buržoazije, malogradjansko-anarhističkih elemenata te raznih frakcionaša, grupaša i ljudi nezajažljivih apetita – željnih da udare na Savez komunista kao zapreku za svoje ciljeve – pojavio se Đilas sa svojom političkom platformom, sa ‘novim’ idejama. Svi oni

²⁸ HDA, f. 1220: CK SKH: Org-instruktorska uprava; k. 18: Zapisnik sa sastanka grupe za prodiskutiranje problema organizacije SK na selu i o radu KK održanog 10. februara 1954, 1.

²⁹ HDA, ROVB, k. 23, br. 10.: Devet referata sa lokalnih konferencija, 27. travnja 1954.; Referat o radu organizacije S.K. pri pod „VGP Ivan Lavčević“ za bazen Split za 1953 godinu, 7.

³⁰ Dušan BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999., f. 9, 355.

³¹ *Isto*, k. 23, br. 60. (5. ožujka 1954.). Valja imati u vidu da je hrvatska partijska organizacija po postocima članova u stanovništvu bila treća u FNRJ (nakon Crne Gore i Slovenije), a znatno ispred Srbije s udjelom od 1,94 posto.

³² HDA, f. 1220: CK SKH: Org-instruktorska uprava; k. 18.: Pregled primljenih i isključenih članova SK u I. polugodištu 1954. god, 4.

³³ *Isto*, k. 18: Zapisnik sa savjetovanja sekretara iz kotareva: Zagreb [itd.], str. 3.

³⁴ Đilas je mišljenja da je Brkić izvijestio Tita o Đilasovim razgovorima s Bakarićem iz studenoga 1953. godine: „Obzirom da je Zvonko Brkić na pomenutoj večeri očito bio suzdržan u iznošenju mišljenja, a kasnije bio zagriženo protiv mene – držim da je Tita ili nekog drugog iz užeg vodjstva upozorio na gledanja Bakarićeva“. M. ĐILAS, *Vlast*, 269.

koji su se i ranije borili protiv Saveza komunista postali su odmah njegove pristaše³⁵. Po Brkiću, zajednički nazivnik svih onih „koji su se javljali sa svojim doprinosom za sahranu Saveza komunista“ jest likvidatorstvo,³⁶ a „ono što je ovdje za nas sada interesantno, jeste da se taj protivnik vrlo dobro snašao u našoj stvarnosti. On se malo pojavljuje otvoreno, lično, ali zato maskirajući se našim parolama borbe za socijalističku demokraciju nastoji da njen razvoj skrene u svoje vode, pa nas čak ponekiput nasitno i tuče“.³⁷ Neprijatelj je „sada još opasniji[:] ostaci reakcije, kulaci, popovi, anarhisti, liberalci, reakcionarni obrtnici (koji se bore za svoju kapitalističku dušu) kao i trulež iz naših redova“.³⁸

Brkić je posebno izdvojio skupinu iz uredništva bivšeg partijskog tjednika *Naprijed* (Dušan Diminić, Živko Vnuk, Berto Črnja, Milan Despot, Ivan Žic, Tomo Đurinović) i optužio ih da su nadišli samog Đilasa: „Diminić je međutim od Djilasa otišao i dalje u postavki grupa [s odvojenim stavovima unutar SKJ] dok njegov prijatelj Berto Črnja u 'Vjesniku u srijedu' ide dalje postavljajući pitanje podjele članarine na frakcije. Nije li to u suštini traženje dviju ili više partija?“³⁹ Premda je Diminić tek od konca prosinca 1953. bio glavnim urednikom *Naprijeda* (potpisao je samo tri broja), on je jedini od spomenutih bio članom CK, te se branio u dva nastupa. Ogradio se od Đilasa („pokazalo se [...] da se ti članci [u *Borbi*] kad se podvrgnu jednoj marksističkoj analizi [...] ne mogu da se održe i da se čitava koncepcija koju je Djilas izložio [...] srušila pod težinom marksističke analize“),⁴⁰ ali branio je pravo na zasebno mišljenje što, po njemu, nije isto što i zagovaranje frakcija („Kada ja govorim o grupiranju po pojedinim pitanjima [...] onda može jedan ili više narodnih zastupnika da podnesu interpelaciju o stanovima, a to može biti i u nekim drugim pitanjima“).⁴¹ Spomenuo je da ga od 1948. muče „uzroci izrođavanja Revolucije u SSSR-u“, te da je došao do zaključka „da je metod likvidacije [...] opozicije bio duboko nepravilan [...] jer je [...] uništio [...] svaki osjećaj za izvjesnu kritiku, mislim za pozitivnu kritiku problema, pojava i t.d.“⁴² Aluzija je bila posve jasna.

Diminić je izazvao bijes niza diskutanata (Mika Špiljak, Jovo Ugrčić, Marin Cetinić, Antun Biber, Dina Zlatić, Antun Pavlinić, Jure Bilić, Ante Roje, Franjo Širola, Milan Lovrečić) ne samo radi *Naprijeda* nego i zbog „frakcionaškog“ promicanja kandidature Ljube Drndića u izbornoj jedinici Poreč-Buzet na izborima u studenom 1953. godine, pri čemu je *Naprijed* pisao protiv Drndićeva protukandidata.⁴³ Bio je to dio tinjajućeg sukoba između domaćih istarskih kadrova poput Drndića („narodnjaci“) i doseljenika poput Širole, sekretara Gradskog komiteta SKH Pula, tzv. istarskog Rokossovskog (aluzija na sovjetskog maršala, a ujedno poljskog ministra obrane), kojega je iz Zagreba u Pulu poslao CK SKH. Dina Zlatić je točno identificirala Diminićevu inspiraciju. Navodno joj je, nakon prijedloga da „snage koje su se do sada gušile“ dođu na vlast, na njen prigovor da su to „najobičniji

³⁵ HDA, f. 1220: CK SKH: Org-instruktorska uprava; k. 18: X. plenum CK SKH: Referat Z. Brkića „Neki aktualni politički problemi“, 11.-12.

³⁶ *Isto*, 17.

³⁷ *Isto*, 18.-19.

³⁸ *Isto*, 19.

³⁹ *Isto*, 16.

⁴⁰ *Isto*, Stenografski zapisnik X. Plenuma Izvršnog komiteta CK SK Hrvatske (23. siječnja 1954.), V/2.

⁴¹ *Isto*, VI/3.

⁴² *Isto*, VI/1.

⁴³ Drndić se prije plenuma branio upravo na stranicama *Naprijeda*. V. Ljubo DRNDIĆ, „O izbornoj borbi i prilikama na kotaru Poreč-Buzet: Objasnjenje druga Ljube Drndića“, *Naprijed* (Zagreb), br. 50, 11. XII. 1953., 8-9.

lokalni komunist“, odgovorio pitanjem, „Zar ti ne čitaš Đilasa?“⁴⁴ Diminić je odlukom IK CK SKH od 15. travnja 1954. isključen iz SKH.⁴⁵

Na plenumu je Zvonko Brkić pronašao još jednu kolateralnu žrtvu. Augustin (Gušte) Šprljan, član CK SKH i direktor partijske škole „Rade Končar“ u Zagrebu, stari član KP, frakcijski oponent Petka Miletića iz mitrovačke kaznionice, optužen je da je predložio „da se Savez komunista pošalje u muzej“.⁴⁶ Šprljan se branio na osebujan način: „Smatram da se u muzej stavljaju lijepe i vrijedne stvari. [...] Ja nisam došao u vezi sa Đilasovim člancima na tu misao... [...] Ja sam i ranije bio mišljenja, da pored Socijalističkog saveza [...] koji djeluje na istoj platformi, na istoj, skoro istoj organizacionoj formi, gdje su isti ljudi samo je Socijalistički savez širi, da li je potrebno u našem slučaju da imamo dvije organizacije Savez Komunisti i Socijalistički savez. Ta misao se kod mene daleko prije probudila, nego što su došli Đilasovi članci“.⁴⁷

Premda je prostodušni Šprljan priznao da je pogriješio, premda je na upadicu Karla Mrzovića potvrdio svoju grešku („Rekao sam, da je to u vezi Plenuma CK pogrešno, te sam stajao na stanovištu, da Partija treba da bude likvidirana“)⁴⁸ vrlo uvredljivi napadi na njega nisu prestajali. Jakov Blažević ga je nazvao „starom olupinom“, a niz ga je diskutanata slao u muzej.⁴⁹ Plenum je odlučio da posebna komisija odluči o kazni za Šprljana. O tomu je više od tri desetljeća kasnije pisao Berto Črnja:

Gušte nije čekao komisiju koja bi ga trebala saslušavati, kažnjavati, isključivati. Bilo mu je dosta tog saslušanja. Nakon završenog plenuma, nitko mu se nije obratio, nitko ga nije pozdravio, nitko nije popričao s njim, pruživši mu bilo kakvu utjehu. Nije otišao kući, već je krenuo u Tvrtkovu 5 [adresa partijske škole], došao u svoju sobu, uzeo revolver i ustrijelio se! Prethodno je uzeo pokrivač s kauča na kojem je nekad znao odspavati i prostro ga na pod, da ne upralja tepih svojom krvlju.⁵⁰

Od svih diskutanata na X. plenumu najzanimljiviji i relativno najumjereniji bio je Vladimir Bakarić. Počeo je s retoričkom obranom svog vlastitog položaja: „U mnogim problemima dolazim sasvim izvana i po analizi nekih drugova morao bih biti najizrazitiji dilasovac“.⁵¹ Problem demokracije zaobišao je starom floskulom kako to nije „glavna stvar“, kako je demokracija u prvom redu „jedna forma države“, kako socijalistička demokracija želi ukinuti upravo tu formu i „dati radnom narodu neposrednu upravu u ruke“.⁵² Komunisti koji previše insistiraju na „svojoj demokraciji“ jašili su, po Bakariću, na pozicijama „buržoaske klase, vlasti, kulaka na selu“, ali najgore je to što su partijskim organizacijama „stvorili niz muka [...] da se moraju vraćati na bitku, koju su već dobili, jer je svršena“.⁵³

Premda „povratka na buržoaziju nema“, te bi takvu diskusiju trebalo zabraniti („ja sam prvi da se to zabrani, jer je ta diskusija potpuno besmislena“), Bakarić je bio za borbu mišljenja i tvrdio „da je ta borba veća nego ikada u historiji ove zemlje bila – to je činjenica“.⁵⁴

⁴⁴ *Isto*, XIII/4-5.

⁴⁵ VOJNOVIĆ, *Zapisnici*, sv. 3, 144.-145.

⁴⁶ HDA, X. plenum CK SKH, Referat Zvonka Brkića, 18.

⁴⁷ HDA, Stenografski zapisnik X. plenuma, III/2.

⁴⁸ *Isto*, III/3.

⁴⁹ Berto ČRNJA, *Zbogom drugovi*, Rijeka 1992., 241.-242.

⁵⁰ *Isto*, 244.

⁵¹ HDA, Stenografski zapisnik X. plenuma, XXIII/3.

⁵² *Isto*.

⁵³ *Isto*, XXIV/2.-3.

⁵⁴ *Isto*, str. XXIV/3.-4.

Zapravo, granica Bakarićeve umjerenosti bila je vlast: „I dok je Djilas pisao gluposti, ili dok je izgledalo kao da i on sudjeluje u nekoj općoj liniji, ko mu je mogao da prigovori da je načinio veliku štetu“.⁵⁵ Dok postoji država političke organizacije mora biti. Ako „kažemo da treba dvije organizacije, onda idemo samo za zbrkom, jer je idejni put za socijalizam jasno ocrtan. Takove demagogije i takovih razgovora u socijalizmu ne može biti.“ Premda „nema stvari o kojoj ne možemo diskutirati, ali ima stvari, o kojim je voditi diskusiju smiješno, jer to ne spada u naš život i to ne vodi ničemu“. Bio bi to put u „apstraktnu demokraciju, što znači samo oživljavanje stare klase“. One koji su za to treba progoniti. Oni koriste „izvjesne stare pozicije koje dosada nismo likvidirali i zato su štetne.“⁵⁶

Moglo bi se reći da je đilasovska etiketa iz sredine 1950-ih zapravo pokrivala sve one koji su željeli voditi „smiješne diskusije“, a koje, možda, u to vrijeme, i nisu vodile ničemu. Tako je i Rudi Supek, nakon objavljivanja svog članka „Zašto kod nas nema borbe mišljenja“ u časopisu *Pogledi*,⁵⁷ izazvao mnoštvo komentara, a kod vlasti pozornost na djelovanje uredništva, povezanog s partijskom organizacijom na Filozofskom fakultetu. Supekov članak, koji je doveden „u vezu sa Milovanom Djilasom“, bio je kritičan prema Krleži, pa je i zato pobudio simpatije „neprijateljskih elemenata“, među kojima se u jednom UDB-inom elaboratu spominju Rudolf Bićanić i Vladan Desnica: „Vladan Desnica, četnik, književnik govorio je kako se konačno našao netko tko ima dovoljno hrabrosti da kaže o Krleži i kompaniji istinu, te da mnogo očekuje od akcije Rudi Supeka, koji je po riječima Desnice jedan od rijetkih iskrenih pobornika socijalističke demokracije, a u vezi s tim da su i Djilasovi članci ti iz kojih usprkos nedemokratskog sistema zrači liberalni duh“.⁵⁸ U jednom drugom elaboratu iz prethodne godine (ovaj put Kontrolno-statutarne komisije SKH) tvrdi se i ovo: „Nedavno je Vladan Desnica dobio Saveznu nagradu za književnost. Prijedlog je dao Petar Šegedin, i Jure Kaštelan. Desnica je u toku rata pisao u četničkim listovima popa Djujića. Poslije rata ostao je na takvim pozicijama. Knjiga za koju je nagradjen je negativna“.⁵⁹

Možda je Berto Črnja, iz perspektive bivšeg „naprijedovca“ napisao najbolji epilog na temu borbe za pluralizam iz 1950-ih godina: „Preduvjet za normalno življenje i razvoj jest sloboda mišljenja i izražavanja, eliminacija *monopola svake vrste i bilo koje ideje, misli ili stranke*. / List u kojem sam radio i kojim se ponosim zastupao je upravo takva stajališta i žalim što nam se zbog toga sudilo. Koliko je ljudi i vrijednih misli ušutkano u ovih pet decenija našeg življenja. Nastala je stoga velika praznina koju teško može popuniti generacija koja za nama stasa. Život ide dalje, zacijelit će rane. No, mnoge bi zamke bile mimoidene i mnoge zablude napuštene da je bar bilo malo više slobode na našem obzorju“.⁶⁰

⁵⁵ *Isto*, XXIV/7.

⁵⁶ *Isto*, XXIV/7.-8.

⁵⁷ Rudi SUPEK, „Zašto kod nas nema borbe mišljenja?“, *Pogledi*, 1/1952.-1953., br. 12, 903.-911.

⁵⁸ HDA, ROVB, k. 23, br. 206.: Izvještaj UDB-e o kulturi (11. ožujka 1954.), 8.-9.

⁵⁹ HDA, f. 1220: KPH/SKH: Kontrolno-statutarne komisija: Informacija „O nekim pojavama i nedostacima u političkom radu u Hrvatskoj“ (9. lipnja 1953.), 9.

⁶⁰ B. ČRNJA, *Zbogom drugovi*, 261.

ANHÄNGER VON MILOVAN ĐILAS IN KROATIEN

Zusammenfassung: Milovan Đilas (Djilas) spielte eine sehr wichtige Rolle bei der Auseinandersetzung mit der Sowjetunion. Trotz einiger Diskrepanzen in seiner Haltung vertrat er sehr hartnäckig die These, dass es „ohne Demokratie keinen Sozialismus gibt bzw. geben kann“. Nachdem Tito im Juli 1954 die Normalisierung der Verhältnisse mit der Sowjetunion angekündigt hatte, kam es zum Wendepunkt, der die Argumente für die Weiterentwicklung der Demokratisierungsprozesse entkräftete, und der die Möglichkeit eröffnete, „auf die Hilfe und Abhängigkeit vom Westen zu verzichten“. Trotz starker Unterstützung in der Öffentlichkeit und teilweise in der Parteiführung wurde Đilas wegen achtzehn seiner Artikel sowie wegen seines Essays *Anatomie einer Moral* auf dem 3. Plenum des ZK der Kommunistischen Partei Jugoslawiens im Januar 1954 verurteilt. Die „Đilas-Affäre“ ist damit ein guter Anlass zur Erforschung des ersten Nachkriegskampfs um Pluralismus innerhalb der damals regierenden Kommunistischen Partei in Kroatien.

Schlüsselwörter: Milovan Đilas (Djilas), *Anatomie einer Moral*, Pluralismus, Kommunistische Partei Jugoslawiens

Literatura

Berto ČRNJA, *Zbogom drugovi*, Rijeka 1992.

Ljubo DRNDIĆ, „O izornoj borbi i prilikama na kotaru Poreč-Buzet: Objašnjenje druga Ljube Drndića“, *Naprijed* (Zagreb), br. 50, 11. XII. 1953., 8-9.

Milovan ĐILAS, „Anatomija jednog morala“, *Nova misao*, 2/1954., br. 1, 3.-20.

Milovan ĐILAS, „Dvostruka »filozofska« uloga profesora Nedeljkovića“, *Nova misao*, 1/1953., br. 1, 40.

Milovan ĐILAS, „Na novim putevima socijalizma“, *Borba*, 19. ožujka 1950, 1.

Milovan ĐILAS, „Početak kraja i početka (ili o događajima u »sovjetskoj« sferi poslije Staljinove smrti)“, *Nova misao*, 1/1953., br. 8, 163.-205.

Milovan ĐILAS, *Vlast*, London 1983.

A. Ross JOHNSON, *The Transformation of Communist Ideology: The Yugoslav Case, 1945-1953*, Cambridge, Mass. i London 1972.

Jan PELIKÁN, „Djilasův případ a vztahy mezi Jugoslávií a východním blokem na počátku roku 1954“, *Slovanský přehled*, 81/1995., br. 3, 229.-247.

Rudi SUPEK, „Zašto kod nas nema borbe mišljenja?“, *Pogledi*, 1/1952.-1953., br. 12, 903.-911.

Branislava VOJNOVIĆ, *Zapisnici Izvršnog komiteta Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske 1952.-1954.*, sv. 3, Zagreb 2008.

DESNIČINI SUSRETI
2009.
Zbornik radova

Uredili

Drago Roksandić
Magdalena Najbar-Agičić
Ivana Cvijović Javorina

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase sans-serif font.

Filozofski fakultet u Zagrebu
Zagreb, 2011.

Biblioteka DESNIČINI SUSRETI

sv. 4

Nakladnik

Sveučilište u Zagrebu,
Filozofski fakultet,
Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
FF-press

Za nakladnika

Damir Boras

Uredili

Drago Roksandić
Magdalena Najbar-Agičić
Ivana Cvijović Javorina

Recenzent

Velimir Visković

*Tiskanje ove knjige potpomoglo je
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske*

Fotografija na naslovnici

Vladan Desnica (iz fotodokumentacije dr. sc. Uroša Desnice)

Copyright © 2011., Filozofski fakultet, FF-press, Zagreb

ISBN 978-953-175-400-2

DESNIČINI SUSRETI 2009.

Zbornik radova

Drago Roksandić, Magdalena Najbar-Agičić, Ivana Cvijović Javorina (ur.)

Nakladnik

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet

Zagreb, Ivana Lučića 3

tel. 01/6120-111; faks. 01/6156-879

e-mail: info@ffzg.hr

www.ffzg.unizg.hr

Izvršni urednik

Boris Bui

Grafička oprema

Ivanka Čokol

Marko Maraković

Boris Bui

Lektura i izrada kazala

Jadranka Brnčić

Idejno rješenje naslovnice

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje naslovnice

Ana Pojatina

Tisak i uvez

Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina

rujan 2011.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 777553.

CENTAR ZA KOMPARATIVNOHISTORIJSKE
I INTERKULTURNE STUDIJE

DESNIČINI SUSRETI
2009.

Zbornik radova

Uredili
DRAGO ROKSANDIĆ
MAGDALENA NAJBAR-AGIČIĆ
IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA